

Графічна реконструкція синагоги в м. Острог та концепція першочергових анти-аварійних реставраційних робіт

Єврейська громада Острога вважається однією з найдавніших на теренах України і бере свій початок приблизно від середини XV ст. Про час виникнення першої синагоги в Острозі докладних відомостей не має. Очевидно, що перші єврейські божниці в місті були дерев'яні. Автори перших монографій про Острог А. Перелштейн (1847 р.) С. Кардашевич (1913 р.) датують синагогу XV ст. Такої ж думки в свій час притримувалися в своїх працях М. Тучемский (1913 р.), А. Хведась (1985 р.), а також И. Ткач та Г. Равчук (1987 р.). Згідно повідомлення С. Кардашевича дозвіл на спорудження в Острозі великої мурованої синагоги надала тутешнім євреям власниця цієї частини міста Ганна-Алоїза Ходкевич з багатьма умовами та обмеженнями [12]. За іншими відомостями (М. Орлович) синагога була заснована в 2-й половині XVI ст. з дозволу князя К. Острозького, але в даному випадку мова може йти про попередню споруду [16]. В «Акте о разделе имущества князя К. Острожского между сыновьями от 20.5.1603 г.» докладно поданий опис синагоги та школи яка діяла при ній [9,10]. Починаючи з 1608 року при синагозі була організована друкарня, яка проіснувала до 1832 року і була закрита у зв'язку з друкуванням літератури в підтримку польських бунтівників. Особливу популярність в Європі здобула школа рабинів при синагозі в кінці XVI ст. завдяки високому авторитету рабина (з 1615 по 1632) Самуєля Едельса Маршує (Магарша), який був вченим зі світовим ім'ям і багато років очолював цю школу.

За композицією та авторською манерою острозька синагога є близькою до львівської Передміської (1624-32 рр.) Можливо, що її будівничим був львівський цеховий майстер Джакомо (Якуб) Мадлена, який в 1620-х рр. працював у Львові та в околицях Острога, зокрема в Ізяславі [5]. Ще одним аргументом на користь цієї версії може стати інформація про те, що і в Острозі, і на Краківському передмісті у Львові у 40-50х рр. XVII століття був той самий рабин – Давид Галеві – автор коментарів «Турей Загав», до чотирьох розділів кодексу «Шулхан Арух» Йосифа Каро [3].

Цієї ж гіпотези дотримується С. Кравцов, який датує синагогу 1620-1630 рр. У своєму дослідженні він подає графічну реконструкцію синагоги на цей період будівництва (рис. 1) [13].

Побудована острозька синагога за дев'ятипольовою планувально-просторовою схемою. Синагога мала кубічний об'єм. До квадратного у плані чоловічого залу від заходу прилягала рівновисока жіноча галерея, при-

будована до основного об'єму ще на початку XVII ст. Західний та східний фасади синагоги увінчувалися трьохярусними ренесансовими аттиками. За традицією синагога мала 12 великих вікон – по три з кожної сторони. Просторий чоловічий зал перекритий дев'ятьма практично рівними полями хрещатих склепінь на підпружних арках, які спираються на чотири восьмигранні стовпи з тесаного каменю, увінчані капітелями. Південний та північний фасади завершувалися спрощеними аттиками, що закривали складчастий шедовий дах. З північно-східної та південно-східної сторін кути стін підперті масивними контрфорсами, що збереглися частково. Два інших контрфорси розміщувалися симетрично на західному фасаді. Головний вхід був зміщений з центральної осі.

С. Кравцов стверджує, що на вибір Мадлена дев'ятипольової схеми при будівництві синагоги безпосередньо пов'язане з реконструкцією єрусалимського храму Хуана Батісти Віллалпандо, публікованого в книзі *In Ezechielem Expanationes* в 1604 р. [14]. Оборонний характер синагог у Львові та Острозі, подібність нетипової планувальної схеми, схожі архітектурні деталі – кам'яне різьблення капітелей колон дозволяють підтвердити, але лише в певній мірі, факт причетності Джакомо Мадлена до їх будівництва.

В кінці XVIII ст. збільшення єврейської громади Острога спричинило розбудову синагоги. З північної сторони добудовано двоповерхову жіночу частину, великі арокні вікна закладені, замість них залишені два ряди невеликих віконець, що дозволяли жінкам в основному слухати богослужіння. Конструкція даху змінена на двосхилу, аттик східного фасаду спрощений, аттики з північної та південної сторін – розібрані, західний фасад був виділений аттиком та пілястрами.

Особливістю синагоги в Острозі є її оборонний характер, що забезпечувалося надмірною товщиною стін (2,5 м). Будівля синагоги витримала напад російських військ напередодні другого поділу Польщі в 1792 році, два ядра, якими було атаковано будівлю, як реліквії до Другої світової війни висіли на ланцюгах всередині синагоги; тепер вони зберігаються у Державному історико-культурному заповіднику м. Острога [6].

В кінці XIX ст. на головному фасаді був добудований балкон і в такому вигляді будівля синагоги збереглася до поч. XX ст. У 1912 році будівлю було відремонтовано. Змінилося оздоблення західного фасаду, фронтон над північною добудовою став зменшеною копією головного фронтону. Причини реконструкції очевидно полягали в незадовільному технічному стану будівлі. Відбудова стала можливою завдяки великій чисельності єврейської громади (7991 чол. (при загальній кількості населення міста – 12 795), а в 1939 р. – 10 500 чол.) та її тісним зв'язком з іншими громадами

[2]. До Другої світової війни капітелі пілястр і стовпів були поліхромними, стеля мала орнаментально-рослинний розпис. Не відомо, який вигляд мала біма, що була втрачена під час другої світової війни. Збережена іконографія Арон Гакодешу, який очевидно, походив з XVIII ст. і був винятково майстерної роботи у стилі пізнього бароко. З системи внутрішнього опорядження частково уціліли лише різьблені з каменю капітелі колон та пілястр, незначні фрагменти нервюр. До нашого часу при західному вході частково зберігся так званий ватран з ренесансним різним деталюванням з каменю-пісковіку [7].

Після Другої світової війни будівля синагоги використовувалася для господарських потреб, зокрема, тут був розташований торговий склад. До стану «напівруїни» будівля синагоги була доведена в радянський час, коли в 1950-і роки була розібрана частина зовнішніх прибудов, а внутрішній простір почленовано новими перекриттями на три рівні задля влаштування аптечних складів [8]. У 1994 році під керівництвом С. Кравцова були виконані детальні обміри та фото фіксація будівлі, та запропоновано комп'ютерну реконструкцію синагоги, її внутрішнього простору, в. т. ч. архітектурних деталей [13, 15].

Після 1997 року будівля колишньої синагоги була переказана у власність Державного історико-культурного заповідника Острога. Вторинні добудови до будівлі були розібрані, внутрішні перекриття усунені.

У 2008 році під керівництвом П. Ричкова виконана інвентаризація та фотофіксація (рис. 10) будівлі синагоги як пам'ятки архітектури місцевого значення (охор. № 157 – Рв) [7].

На сьогодні планувально-просторова структура будівлі збережена частково, хоча сама пам'ятка перебуває в аварійному, руїноподібному стані і без вжиття серйозних реконструктивних (реставраційних) заходів може бути повністю втрачена в найближчі роки. Фактично це лише муrowаний кістяк, що складається зі стін, чотирьох колон та голих склепінь (рис. 10) [7].

Враховуючи вище наведені факти з історії острозької синагоги, етапи будівництва (рис. 2) та руйнівний стан будівлі, виконана спроба графічної реконструкції об'єкту з урахуванням відбудови ренесансного аттику в площині збережених на сьогодні фасадів.

Подані варіанти реконструкції базуються, в першу чергу на композиційній основі на який був сформований аттик, на архівних та фото фіксаційних матеріалах [1]. Використаний графічний метод пропорціонування. Наведена поліваріантність вирішення аттику (рис. 3) базується на прикладових об'єктах, таких як: синагога на Краківському передмісті у Львові, XVII ст.; костьол св. Миколая в Куликові, 1538 р.; костьол та монастир до-

мініканців в Любліні (Польща) 1575 р.; кам'яниці на ринковій Площі в Казімежі Дольним (Польща); синагога в Замосці (Польща) XVII ст.; надбрамна Луцька брама кін. XVI ст. м. Острог; палац замку в Старокопачині кін. XVI ст.; Троїцький монастир-фортеця, Межиріч Острозький та інші.

Очевидно, що можуть виникнути сумніви щодо первинного вигляду будівлі синагоги. Адже з врахуванням браку архівних матеріалів кін. XVI ст. – поч. XVII ст. достовірно не відомо який мала вигляд синагога на початок свого будівництва. Додаткова інформація про первинний об'єм синагоги може з'явитися після виконання відкопів фундаментів та трасування прилеглої до них території (рис. 4, 5).

В виробленій теорії архітектора С. Кравцова, очевидно досить фактів, які підтверджують запропонований ним варіант реконструкції первинного вигляду. Крім того, ще в 1988 році Львівський філіал інституту «Укрпроектреставрація» на замовлення Державного історико-культурного заповідника Острога здійснив наукові дослідження споруди острозької синагоги і підготував проект її реставрації станом на поч. XX ст. (керівник групи В. Александрович, автор І. Губик). Ці дослідження ще раз підтверджують архітектурну та історичну цінність цієї пам'ятки архітектури епохи ренесансу і бароко на території Західної України (рис. 9).

В даному дослідженні пропонується варіант реконструкції з врахуванням особливостей об'ємно просторового та планувального розвитку будівлі, історії виникнення, іконографічних архівних матеріалів, стану збережених конструкцій та первинного стилістичного вигляду поч. XVII ст. Будівля синагоги зберігає свою дев'ятипольову планувальну схему з чотирма опорами, що розділяє перекриття на дев'ять практично рівних частин, відновлюється шедовий дах з чотирьох сторін будівлі закритий аттиками, що було характерним для синагог того періоду, передбачено ряд конструктивних заходів, що дозволяють вивести будівлю синагоги з аварійного стану (рис. 6).

У 2009 році комплексне дослідження конструктивних та опорядкувальних матеріалів [11] визначило ряд особливостей їх стану збереженості, зокрема таких як зволоженість та засоленість. Враховуючи очевидні причини надмірного зволоження та замокання конструкцій будівлі, візуальним методом визначено ступінь зволоження та біологічної корозії (рис. 7), що пізніше повинен бути доповнений підтверджений діелектричними промірами. У світлі отриманих результатів лабораторного аналізу матеріалів на вміст різних груп солей, засолення одержаних зразків коливається від середнього (сульфати та хлориди) до великого рівня (нітрати), що вказує на необхідність застосування ренноваційних тиньків як ззовні так і всередині об'єкту [11].

Ремонтно-реставраційні роботи на об'єкті є необхідними з врахуванням сучасного технічного стану будівлі синагоги [7].

Тому запропоновано першочергові анти-аварійні реставраційні роботи:

- забезпечення будівлі від опадових вод. Зважаючи на відсутність даху необхідним є влаштування нової конструкції даху з врахуванням особливостей його первинного. Перед тим необхідно обстежити стан склепін та визначити їх несучу здатність та міцність. Провести розчищення верхньої частини склепін від нечистот та біологічних нашарувань та відновити засипки пазахів склепін. Після проведення подальших досліджень можливо буде визначити методи підсилення та осушення від вологи склепін та часткової заміни цегляних елементів кладки; Зовнішній вигляд аттиків пропонується відновити з врахуванням графічної реконструкції (рис. 3) [11,13]. Уточнити первинний вигляд синагоги, очевидно, вдасться після розкриття фундаментів і опису методів примикання первинної будівлі до пізніших прибудов;

- відкопування фундаментів прибудов в вказаних місцях необхідно здійснити археологічними методами, забезпечити горизонтальну гідроізоляцію будівлі як ззовні так і всередині ін'єкційними методами. Для визначення кількості та характеристик гідроізоляційних ін'єктованих препаратів необхідно обстежити нижню частину мурів методами визначення внутрішньої конструкції стіни, свердлінням глибоких зондажів. (рис. 5) [11];

- з врахуванням значної втрати тиньків (близько 70%) як ззовні так і всередині об'єкту, малої кількості збережених первинних (більш ранніх) тиньків та їх численними нашаруваннями, пропонується розчистити стіни від існуючих вапняних та цементно-піщаних тиньків з подальшим осушенням стін та заміни тиньків на нові – ренновані;

- зазначені втрачені елементи (рис. 8) повинні бути відновлені, доповнені по можливості автентичними;

- охоронна зона пам'ятки визначена з метою відродження композиційної ролі пам'ятки, збереження властивого для неї історичного архітектурного середовища. На території об'єкту (0,25 га) необхідно передбачити комплексний благоустрій [4];

- після проведення первинних заходів виведення будівлі з аварійного стану стануть можливими подальші дослідження та реставраційні роботи, пов'язані з відновленням архітектурних деталей та визначення варіантів функціонального пристосування будівлі.

Уцілілі рештки синагоги засвідчують характерний для західноукраїнських земель тип синагогального будівництва XVI-XVII ст. та відносяться відповідно до так званої дев'ятипольової розпланувальної схеми з чо-

тирма центричними опорами. Очевидно, що будівля синагоги несе в собі певні якості, завдяки яким вона набуває культурної цінності як пам'ятка. На даний час об'єкт не функціонує і незважаючи на свій зруйнований стан та занедбаний вигляд, завжди притягує людей, особливо туристів, очевидно в силу своєї антропологічної важливості і як об'єкт сакральної архітектури минулого. Очевидна наукова та культурна цінність пам'ятки може бути відновлена в ході реконструкції та відбудови.

В даному дослідженні не йдеться про пристосування об'єкту під конкретну функцію. Так, наприклад, дослідники Манько М. та Шпізель Р. вважають доцільним та оптимальним пристосування об'єкту під музей єврейства Острога з розміщенням в ньому експозиції пам'ятників культури та історії єврейства, які на даний час зберігаються в фондах Історико-культурного заповідника Острога [6]. Але очевидно, що така спроба повинна бути реалізована в подальших проектах.

З проведених досліджень можна зробити висновок про можливість та необхідність відбудови синагоги, проведення ремонтно-реставраційних робіт та виведення об'єкту з аварійного стану з врахуванням первинного вигляду будівлі синагоги поч. XVII ст.

Список ілюстрацій

1. Графічна реконструкція першого етапу будівництва синагоги в Острозі. 1620-1630 рр., С. Кравцов (2002 р.) [13].
2. Етапи розбудови синагоги. а) до кін. XVII ст., б) 19 12-1939 р. в) до 1997 р. г) інвентаризація 2008 р. Опрацювання автора.
3. Варіанти реконструкції аттику. Опрацювання автора.
4. План синагоги на рівні ґрунту. Опрацювання автора.
5. Головний (західний фасад), поперечний розріз. Опрацювання автора.
6. Загальний вигляд будівлі синагоги після проведення ремонтно-реставраційних робіт. Опрацювання автора.
7. Картограма замокань. Повздовжній розріз. Інтенсивністю кольору позначено ступінь зволоження. Опрацювання автора.
8. Картограма втрачених та вторинних елементів. Поперечний розріз. Опрацювання автора.
9. Александрович В., Губик І. Синагога в м. Острог Рівненської об. Ескізний проект реставрації з пристосуванням під музей // «Укрзахідпроектреставрація», – 1988. (фрагмент) [7].
10. Фото синагоги, П. Ричков – 2008.

Література

1. Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – 4.9. – Синагоги України. – Львів, 1998. – С.111-114.
2. Електронна Єврейська Енциклопедія // www.eleven.co.il.

3. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Эфрона, (ЕЭ), С. Перербург (СПб), т. 12, С. 150.
4. Звіт про науково-дослідну роботу «Історико-архітектурний опорний план та проект зон охорони пам'яток центральної частини м. Острога Рівненської області». НДПТАМ, №№ 89829/1, 89829/2, 89829/3 – 2007.
5. Кравцов С. Синагоги Західної України // Вісник інституту «Укрзахідпроект-реставрація». – 4.2. – Львів, 1994.
6. Манько М., Шпізель Р. Пам'ятки єврейської історії та культури в зібранні державного історико-культурного заповідника Острога // Матеріали IX міжнародної конференції «Доля єврейської духовності та матеріальної спадщини в ХХ ст.», 2001.
7. Матеріали паспортизації пам'яток архітектури місцевого значення в Рівненській області. Роботи виконувалися під керівництвом зав. каф. архітектури НУВГП, проф. П. А. Ричкова. Роботи виконувалися на замовлення управління з питань будівництва та архітектури Рівненської облдержадміністрації протягом 2006-2008 років.
8. Рычков П. А. Дорогами южной Ровенщины. – М., 1989. – С. 95-96.
9. Острозька академія XVI-XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 148-149.
10. Шпізель Р. Из истории древней острожской синагоги // Єврейська культура та історія в Україні. – К., 1995. – С. 227-229;
11. Benediuk P. «Synagoga w m.Ostrog, Ukraina. Projekt pierwszoplanowych antywaryjnych prac konserwatorskich. Graficzna rekonstrukcja pierwotnego wyglądu synagogi kon. XVI w. Koncepcja prac remontowych» // Kompleksowe Badanie, pod kier. M. Bevza, Politechnika Lubelska. – Lublin, 2009. – 90 s.
12. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga – Warszawa, 1913. – S.118.
13. Kravtsov S. Levin S. and others. Greater synagogue in Ostrog, Ukraine // Computer presentation and documentation of the greater synagogue in Ostrog, Ukraine. – Center of Jewish Art, 2002.
14. Kravtsov S. Juan Bautista Villalpando and Sacred Architecture in the Seventeenth Century // Journal of the Society of Architectural Historians. – V. 64. – N3. – 2005. – p. 320-323.
15. Kravtsov S. Gothic Survival in Synagogue Architecture of Ruthenia, Podolia and Volhynia in the 17th – 18,h Centuries // Zeitschrift für Geschichte der Baukunst. Sonderdruck architectura 1/2005. – München-Berlin, 2005. – p. 86-87.
16. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. – Łuck, 1929. – S.270-271.

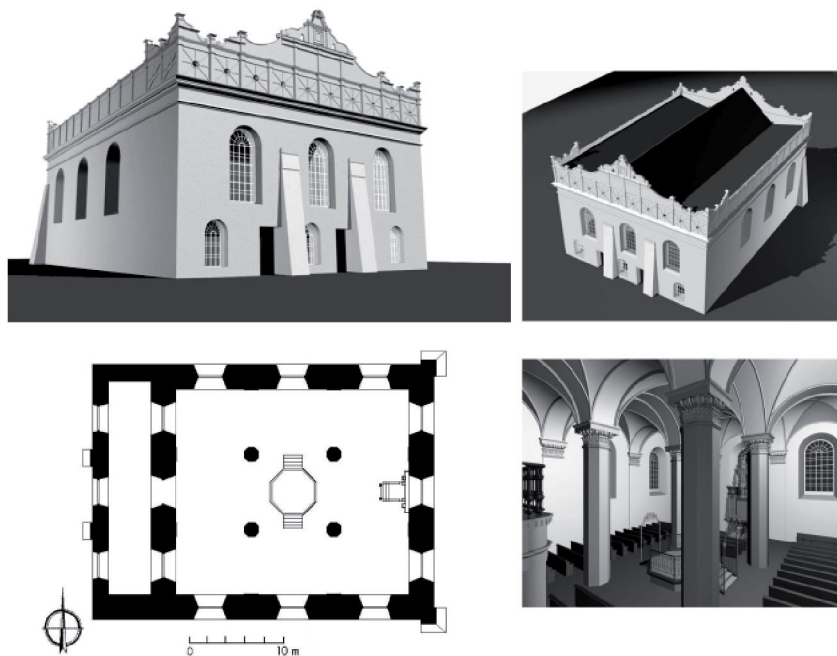

Рис. 1

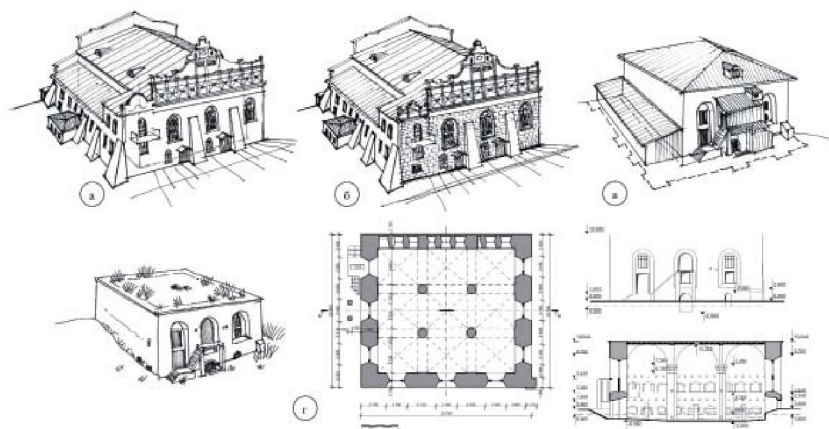

Рис. 2

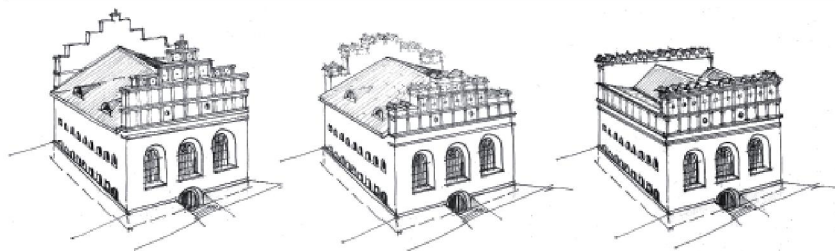

Рис. 3

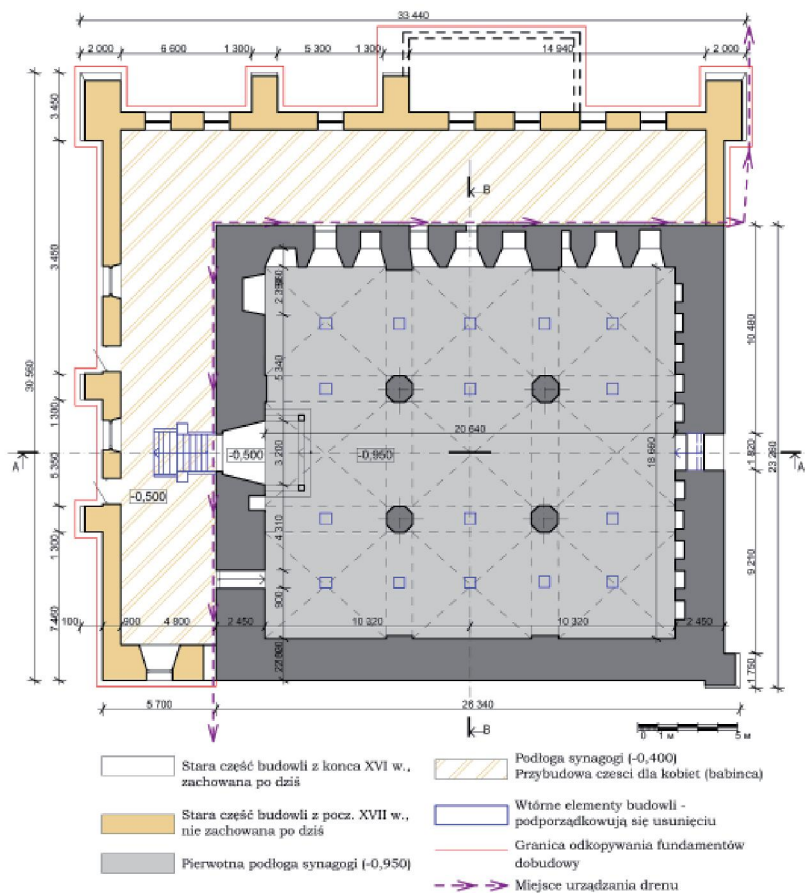

Рис. 4

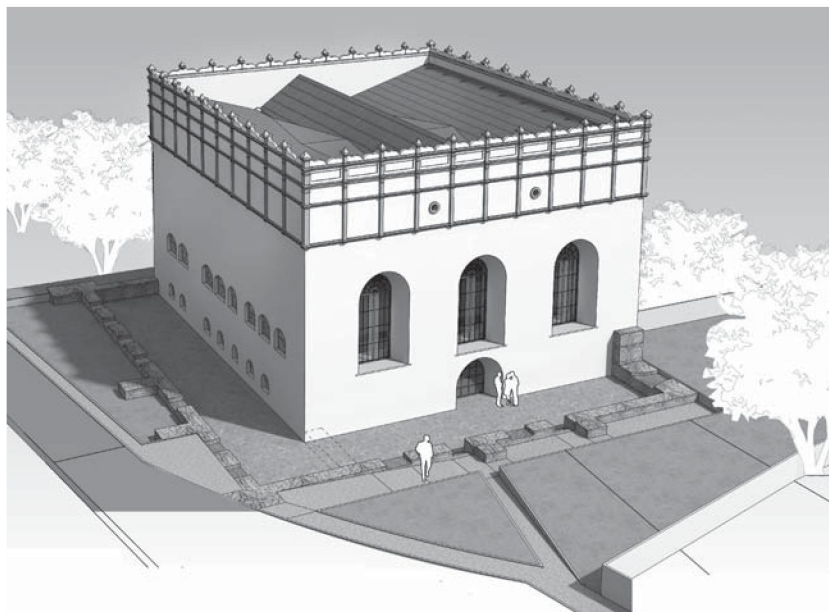

Рис. 6

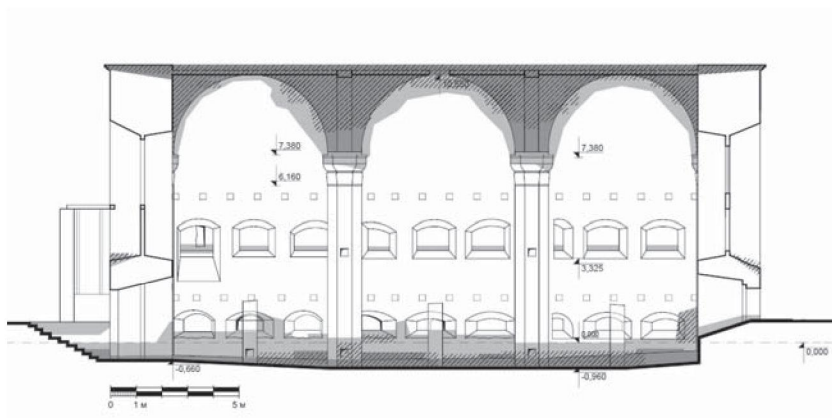

Рис. 7

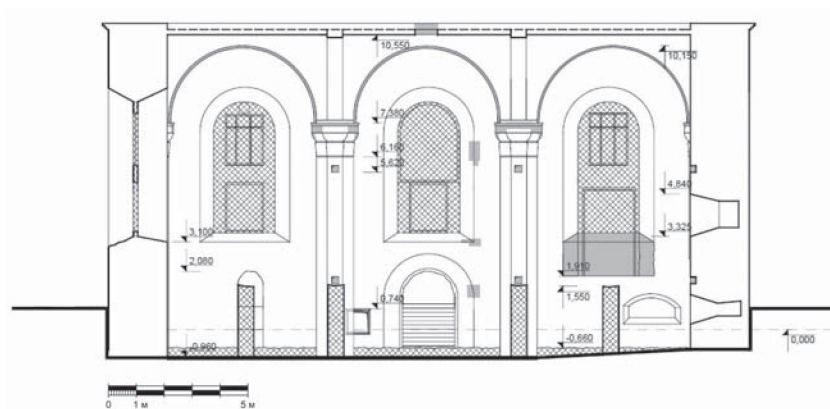

Рис. 8

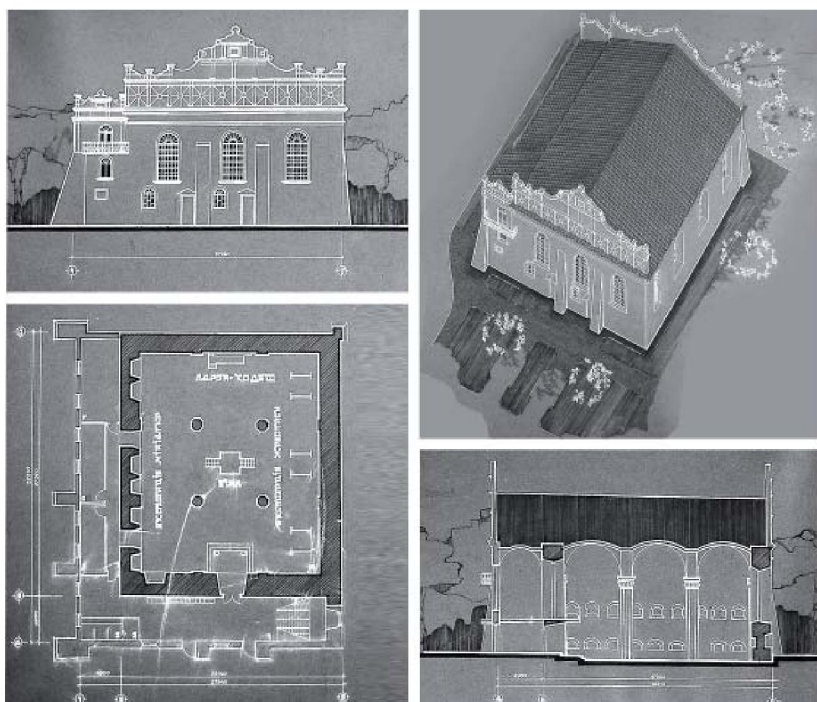

Рис. 9

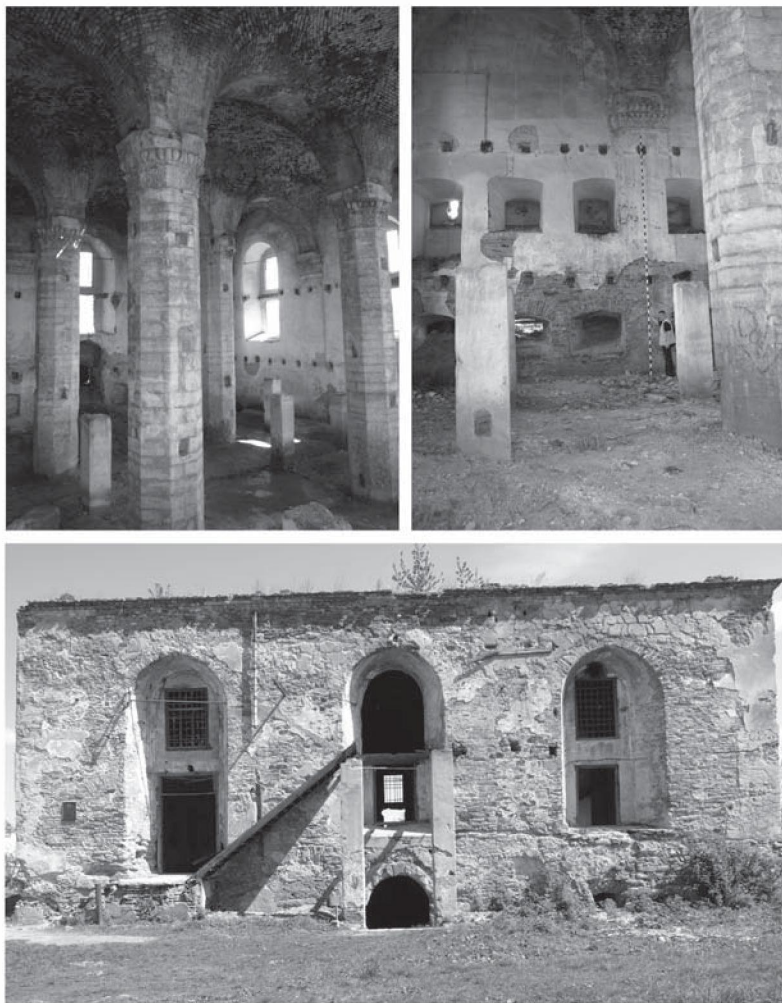

Рис. 10